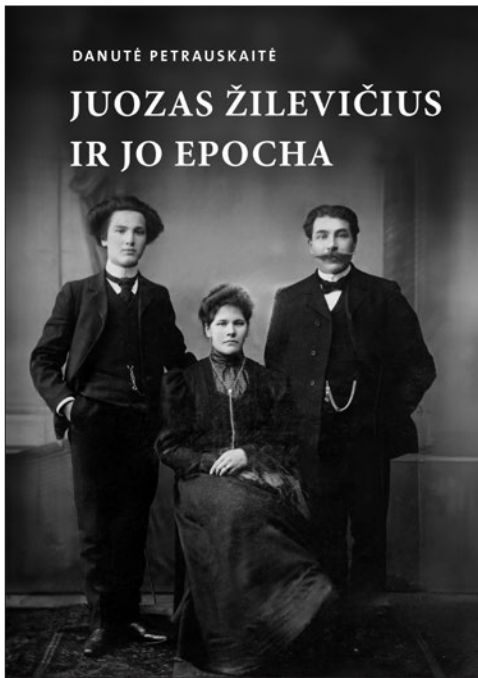

Darius KUČINSKAS

Juozas Žilevičius ir jo epocha

Danutė Petrauskaitė. *Juozas Žilevičius ir jo epocha*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2023, 708 p. ISBN 978-609-447-390-6.

Nauja profesorės dr. Danutės Petrauskaitės monografija „Juozas Žilevičius ir jo epocha“ yra reikšmingas mūsų kultūrinio gyvenimo įvykis. Ją 2023 m. pabaigoje išleido Vilniaus dailės akademijos leidykla. Monografija skirta Matui Šavirai, autorės proseneliui, Žilevičiaus amžininkui ir Rusijos imperijos karinio orkestro muzikantui. Didelės apimties knyga gausiai iliustruota istorinėmis, daugeliu atvejų pirmą kartą skelbiamomis nuotraukomis (iš viso – apie 300). Leidinys dar plačiau atveria duris į ilgus dešimtmečius ribotą, ignoruotą ir sovietmečiu net draustą lietuvių tautos istorijos pusę – tą kultūrinės raidos dalį, kuri natūraliai susiformavo ir netrikdomai vystėsi už Atlanto, kuri rėmėsi ir pratęsė tarpukario nepriklausomos Lietuvos dvasią. Kai pasirodė profesorės knyga apie išėjimą muzikinę kultūrą¹, atrodė, kad vargu ar dar įmanoma parengti analogiškos apimties ir kultūrinio svorio darbą. Pasirodo, įmanoma, nes išėjimo muzikinė veikla yra tokia turtinga ir įvairi, kad vienoje knygoje, kad ir kokia didelė ji būtų, nepavyksta viską sudėti.

Žilevičiaus vardas iki šiol Lietuvos muzikos istorijoje nėra per daug žinomas ir, tiesą sakant, nelabai vertinamas.

Sovietmečiu ignoruotas dėl pasitraukimo į Vakarų, po 1990 m. jis liko tyrėjų nuošalėje, nes nebuvo nei ryškus muzikos atlikėjas, nei labai modernus kompozitorius. Kažkaip net primiršta, kad Žilevičius yra pirmosios lietuviškos simfonijos autorius, pirmasis muzikos teorijos profesorius (profesoriaus vardą 1919 m. jam suteikė Vitebsko konservatorija; Lietuvos konservatorija buvo įsteigta tik 1933 m., bet Žilevičius čia nebuvo pakviestas dėstyti – tikriausiai dar nebuvo užmirštos jo kaip Lietuvos muzikos inspektoriaus kritinės pastabos apie Juozo Naujalio muzikos mokyklą, kurios pagrindu ir susiformavo konservatorija). Žilevičiaus muzikologinė ir archyvinė veikla taip pat neatrodė kuo nors ypatinga, nors mes patys ir pasaulio muzikų bendruomenė lietuvių muziką ir muzikus ilgą laiką pažinome tik per Žilevičiaus sukauptą muzikos archyvą, sudarytus žinykus, straipsnius tarpukario ir pokario periodikoje bei enciklopedijoms (*Lietuvių enciklopedija*², *Encyclopedia Lituanica*³, *Riemann Musik Lexicon*⁴, *The Musical Quarterly*⁵). Įdomu, kad Žilevičius buvo vienintelis Petrogrado konservatorijos 1919 m. absolventas, įgijęs kompozitoriaus diplomą (su pačiam kompozitoriui mielesne „laisvojo menininko“ kvalifikacija). Diplomų įteikimo ceremonijoje konservatorijos rektorius Aleksandras Glazunovas apgailėstavo: „Tenka apgailėti, kad Rusijoje, didžiausioje Petrapilio konservatorijoje, Kompozicijos skyrių baigė tik vienas asmuo ir tas pats svetimtautis lietuvis.“⁶

Žilevičiaus veikla buvo labai įvairi ir daugialypė. Ji apėmė platų muzikinės veiklos barą: vargonininkavimą, dirigavimą, muzikos kūrybą, muzikinių renginių organizavimą, muzikos instrumentų ir dokumentų kolekcionavimą, švietimo sistemos formavimą ir administravimą, dėstymą, vadovėlių rašymą, pranešimų rengimą ir skaitymą, kultūrinio gyvenimo recenzavimą, muzikos žurnalo redagavimą, ekspertinį konsultavimą, net diplomatinį Lietuvos kultūros atstovavimą JAV. Tokia veikla padarė Žilevičių savo laiku gerai žinomą visuomenei ir ypač muzikams – nebuvo nė vieno, kuris nepažinojo šio entuziastingo ir energingo veikėjo. Ir Žilevičius taip pat visus pažinojo ir sekė jų kūrybinę-meningą veiklą. Trumpai tariant, pats Žilevičius buvo savo epochos enciklopedinis žinynas, gyva mūsų muzikinės kultūros atmintis. Neatsitiktinai jis apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino III laipsnio ordinu (1935 m.).

Danutės Petrauskaitės knyga skirta Žilevičiui. Drauge per jo asmenybę atsiskleidžia visa to meto ilga ir sudėtinga epocha. Tai iš esmės ir visa mūsų profesionaliosios muzikos

istorija, prasidėjusi dar nuo XIX a. tautinio atgimimo ir trunkanti iki šių dienų. Pats Žilevičius nugyveno ilgą amžių – mirė būdamas 94-erių. Atskiri jo gyvenimo laikotarpiai tiesiogiai siejasi su svarbiausiais Lietuvos ir jos muzikos istorijos periodais. Tai spaudos draudimo Lietuva ir to draudimo panaikinimas, ikirevoliucinis ir porevoliucinis Peterburgas (virtęs Petrogradu), mūsų kaimynystėje esantis Vitebskas ir jo trumpas muzikinio gyvenimo renesansas (iki šiol Lietuvos muzikos istorijoje visiškai neapartas ir neįvertintas), nauji faktai ir detalės apie tarpukario Lietuvos muzikinį gyvenimą ir galiausiai JAV lietuvių muzikinę veiklą, atsiskleidžianti per Žilevičiaus gyventas vietas – Niujorką ir Čikagą.

Knyga taip ir struktūruota – pradžioje pateikiama plati atitinkamo laikotarpio ir geografinės vietovės istorinė ir muzikinė-kultūrinė panorama, o paskui šiame kontekste pristatoma Žilevičiaus veikla ir darbai. Taip kur kas geriau suprantami ir paaiškinami ne tik šio muziko, bet ir kitų lietuvių bei nelietuvių menininkų gyvenimai, įvairiai susipynę, kartais net giminystės ryšiais, ir tai leidžia dar geriau suprasti tam tikrų asmenybių poelgių, veiksmų priežastis, lėmusias kartais net vieną ar kitą mūsų muzikos raidos vingį. Taigi knygą sudaro šie skyriai: „Rusijos imperijos pakraštyje“, „Petrapilyje“, „Vitebske“, „Laikinojoje Lietuvos sostinėje“, „Klaipėdoje“, „Naujajame pasaulyje“. Taip pat pridėta Žilevičiaus gyvenimo ir veiklos chronologija, asmenvardžių ir slapyvardžių, vietovardžių rodyklės, iliustracijų šaltiniai (Žilevičiaus kūrybos sąvadas ir mokslo darbai planuojami pateikti atskiru leidiniu).

Atrodytų, apie tarpukario Lietuvos muzikinį gyvenimą šiandien beveik viską žinome. Bet knygos autorė sugeba ir čia atrasti ir surinkti į vieną vietą nemažai „smulkmenų“. Taip pirmą kartą detalčiai ir nuosekliai pateikiama Kauno kariliono istorija, Kauno operos ištakos, atsiskleidžia naujos Kauno ir Klaipėdos konservatorių konkurencijos ir net priešpriešos aplinkybės. Šiame skyriuje taip pat parodytas didžiulis Žilevičiaus vaidmuo formuojant ir prižiūrint Lietuvos muzikos ugdymo sistemą, jos principus ir kryptį.

Vitebsko kultūrinis fenomenas Rusijos revoliucijos laikotarpiu apskritai yra unikalus ir tik pastaruoju metu labiau pradėtas tyrinėti net pačioje Baltarusijoje (Petrauskaitės knygoje remiamasi Baltarusijos tyrėjų Liudmilo Chmelnickajos⁷, Gavriilo Judino⁸, Iolantos Denisovos⁹ publikacijomis). Knygoje detalčiai aprašyta šio fenomeno susiformavimo aplinkybės, Liaudies konservatorijos steigimo istorija, pristatytos tuo metu Vitebske susitelkusios asmenybės (Markas Šagalas, Michailas Bachtinas, Nikolajus Malko), menininkų migracijos, mažiau žinomi dirigento Malko gyvenimo faktai ir ryšiai su Lietuvos muzikine kultūra. Dirbant Vitebsko konservatorijoje Žilevičiui buvo suteiktas profesoriaus vardas.

Žilevičius į JAV išvyko 1929 m., taigi dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Planavęs ten pavišėti laikinai, dėl globalių

politinių pokyčių užsiliko ir save paskyrė JAV lietuvių muzikiniam-kultūriniam gyvenimui. Dabar net sunku pasakyti, kaip būtų pakrypęs ir ar būtų pasiekta kai kurių muzikinių laimėjimų, jei ne Žilevičius. Jo būta visur. Jis tapo viena ryškiausių JAV lietuvių muzikinės kultūros figūrų. Jo darbai kalba patys už save: JAV lietuvių chorų sąjungos steigimas (1933 m.), Vytauto Didžiojo 500 m. jubiliejiniai koncertai (1930 m.), Pirmasis pasaulio lietuvių kongresas (Kaunas, 1935; Žilevičius pristatė per 3000 savo archyvo eksponatų), Lietuvių dainų šventės organizavimas Pasaulinės parodos metu (Niujorkas, 1939 m.; Žilevičius pradėjo šventę ir dirigavo jungtiniam 3000 dainininkų chorui), galiausiai muzikų vardyno rengimas ir skelbimas.

Knygoje taip pat daug dėmesio skiriama lietuviškai muzikos pedagogikai, ypač jos metodologijai – kas, ką, kaip ir iš kokių vadovėlių ar kokios medžiagos dėstė muzikos dalykus, kokia papildoma literatūra naudojosi, kokias užduotis duodavo mokiniams / studentams, kaip vykdavo muzikos pamokos. Kitaip tariant, knygoje (specialiai to nesiekiant) aprašoma Lietuvos muzikos pedagogikos istorija (telkiantis į teorinių dalykų dėstymą), jos formavimosi ypatumai ir išryškėjantys pagrindiniai bruožai. Taip knyga neabejotinai pasitarnaus ir kaip reikšmingas muzikos edukologijos mokslo šaltinis.

Greta pagrindinio teksto, knygoje gausiai cituojami pirminiai šaltiniai – archyvinė, epistoliarinė, periodinė medžiaga. Pagrindinį tekstą labai svariai papildo ir praplečia išnašose pateikiama informacija, ypač apie personalijas. Susiformuoja lyg interaktyvus tekstas, leidžiantis vienoje vietoje apimti daug plačiau ir susieti kur kas gilesnius teksto ir kontekstų sąryšius. Tiesa, čia įtraukiant gausų personalijų ratą, taip pat nepamiršta viena reikšminga istorinė detalė: knygoje aprašyto buvusio Kauno gubernatoriaus Piotro Veriovkino, vėliau išmokusio lietuvių kalbą, gavusio Lietuvos pilietybę ir tarpukariu gyvenusio Lietuvoje, sesuo Mariana Veriovkina. Ji buvo tas asmuo, kuris inicijavo kvietimą Čiurlioniui dalyvauti 1912 m. planuotoje antrojoje grupės „Mėlynasis raitelis“ (vadovas Vasilijus Kandinskis) avangardistų parodoje Miunchene (kaip žinome, Čiurlionis tuo kvietimu nepasinaudojo – jau sirgo ir netrukus mirė).

Malonu knygoje atrasti ir naujausią informaciją apie dabartinę Žilevičiaus archyvo situaciją. 2018 m. Lituanistikos tyrimo ir studijų centras, kuriam priklauso ir Žilevičiaus–Kreivėno muzikologijos archyvas, įsigijo naują pastatą lietuvių apgyvendintame Čikagos priemiestyje Lemonte. 2019 m. archyvas buvo perkeltas į šias patalpas. Bet senoje vietoje, Jaunimo centre Claremont gatvėje (pastatas priklausė jėzuitams), liko dalis garso ir vaizdo archyvo ir biblioteka. 2023 m. gegužės 23 d. jėzuitai perdavė savo patalpas Lietuvių centrui (*Lithuanian Center, Inc.*). Kadangi naujose patalpose (Lemonte) Lituanistikos archyvui taip pat jau darosi ankšta, kita medžiaga greičiausiai liks ten, kur buvo – Jaunimo centre.

Žilevičiaus daugel dešimtmečių rengtas muzikų vardynas buvo išleistas jau po autoriaus mirties. Knygą „Lietuviai muzikai Vakaruose. Žilevičiaus vardynas“ redagavo Saulė K. Jautokaitė, papildymus parengė ir korektūras atliko Kazys Skaisgirys, 1996 m. išleido Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla (Stickney, IL).

Apibendrinant galima tik pasidžiaugti, kad knygos autorė gerai „pakedeno“ archyvus, ir tai leido atversti dar vieną mūsų muzikos istorijos lapą. Pasirodo, tie archyvai pasklidę ne tik skirtinguose miestuose, bet ir skirtingose šalyse bei žemynuose. Tai Lietuvos (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos), Baltarusijos (Vitebsko), Rusijos (Sankt Peterburgo) ir JAV (Niujorko, Putnamo, Čikagos) archyvai. Apimta, patikrinta ir įtraukta labai daug naujos archyvinės medžiagos. Greta to, autorė naudojo ypač gausią asmeninę archyvą apie Žilevičių, pradėta kaupti daugiau nei prieš 40 m., dar iki pirmojo jos apsilankymo Žilevičiaus–Kreivėno lietuviškos muzikos archyve Čikagoje 1991 m. Dabar rengdama knygą ir vedama vien mokslinio tyrimo, Danutė Petrauskaitė nepabūgo dar kartą nuvykti į beveik kare dalyvaujančią Baltarusiją ir patikrinti Vitebsko archyvus. Visa tai leido atkurti labai reljefišką, gyvą ir daugiabriaunį epochos vaizdą.

Naujoji Danutės Petrauskaitės knyga neabejotinai yra vienas ryškiausių pastarųjų metų mūsų muzikologijos darbų. Kartu su ankstesniais autorės darbais šis leidinys dar labiau

priartina ir sugrąžina į mūsų sąmonę ir mokslinę apyvertą antrąją Lietuvos dalį, natūraliai susiformavusią ir iki šiol gyvybingą kitoje Atlanto pusėje. Be jos neįmanoma iki galo suprasti ir suvokti pačios Lietuvos. Džiugu, kad dabar galime matyti ir skaityti profesorės Danutės Petrauskaitės knygoje sujungtą Lietuvą.

¹ Petrauskaitė Danutė, *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos Valstijose 1870–1990*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, 1088 p. ISBN 9786094471704.

² *Lietuvių enciklopedija*, Boston, MA: Lietuvių enciklopedijos leidykla (J. Kapočius), 1953–1985.

³ *Encyclopedia Lituanica*, Boston, MA: Lietuvių enciklopedijos leidykla (J. Kapočius), 1970–1978.

⁴ Riemann Hugo, *Musiklexikon*, 12 neubearb. aufl. Mainz: B. Schott's Söhne, 1959–1975.

⁵ Žilevičius Juozas, Native Lithuanian Musical Instruments, *The Musical Quarterly*, Vol. 21, No. 1 (Jan., 1935), p. 99–106.

⁶ Petrauskaitė Danutė, *Juozas Žilevičius ir jo epocha*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2023, p. 202.

⁷ Людмила Хмельницкая, *Прогулка со старой картой*, Минск: Издательство «Четыре четверти», 2013.

⁸ Гавриил Юдин, *Музыкальная жизнь Витебска в первой четверти XX века*, Минск: Медисонт, 2013.

⁹ Иоланта Денисова, *Музыкальное образование Витебской губернии (1802–1924)*, Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2020.